

Demografický vývoj a typologie českého venkova v kontextu prostorových souvislostí

RENATA KLUFOVÁ

Wolters Kluwer

DEMOGRAFICKÝ VÝVOJ A TYPOLOGIE
ČESKÉHO VENKOVA V KONTEXTU
PROSTOROVÝCH SOUVISLOSTÍ

Demografický vývoj a typologie českého venkova v kontextu prostorových souvislostí

RENATA KLUFOVÁ

Vzor citace: KLUFVÁ, R. *Demografický vývoj a typologie českého venkova v kontextu prostorových souvislostí*. 1. vydání. Praha: Wolters Kluwer, 2015. 276 s.

Recenzenti: prof. PhDr. Ing. Věra Majerová, CSc.
prof. Ing. Milan Palát, CSc.

© RNDr. Renata Klufová, Ph.D., 2015

ISBN 978-80-7478-733-1 (brož.)

ISBN 978-80-7478-734-8 (pdf)

OBSAH

Předmluva	7
Seznam použitých zkratk	8
1 Venkov v širších souvislostech	11
1.1 Vývoj vnímání venkovského prostoru	11
1.2 Epistemologie venkova	13
2 Teoretická východiska rozvoje venkova	20
2.1 Přístupy a proměny vnímání venkova	20
2.1.1 Venkov v kontextu teorií regionálního rozvoje	21
2.1.2 Debata o ekonomickém vývoji v rurálních studiích	27
2.2 Přístupy k rozvoji venkova v rámci EU	31
2.2.1 Základní teoretická východiska koncipování politiky rozvoje venkova v EU	32
2.2.2 Rozvoj venkova a znalostní ekonomika	36
3 Přístupy k vymezení venkova	38
3.1 Rurální versus urbánní	40
3.2 Přístupy k vymezení venkova v zahraniční literatuře	43
3.3 Vymezení venkova v české odborné literatuře	48
3.4 Vymezení venkovských oblastí na úrovni obcí	52
3.4.1 Typologie venkovských obcí na základě demografického vývoje	55
3.5 Problémy spojené s vymečováním venkova	64
4 Typologie venkova	67
4.1 Typologie venkova v odborné literatuře	67
4.2 Typologie českého venkova	76
5 Vývoj českého venkova	79
5.1 Od dílčího výzkumu venkovských oblastí k multidiscipli- nárnímu	79
5.2 Vývoj do roku 1990	80
5.3 Vývoj po roce 1990	88

5.4	Demografický vývoj venkovských obcí	92
5.4.1	Vývoj klasifikací obcí	92
5.4.2	Současné klasifikace	96
5.5	Specifika systému osídlení ČR	97
6	Cíle a metodika	100
6.1	Problematika vymezení venkovského prostoru	102
6.2	Vymezení dojíždčkových oblastí	103
6.3	Srovnání modelu dojíždky s daty ze sčítání 2011	109
6.4	Specifikace obcí zasažených rezidenční suburbanizací	118
6.5	Vlastní vymezení venkovských obcí	120
6.6	Vymezení venkovského prostoru na úrovni SO ORP	120
7	Český venkov v období 2001–2011	127
7.1	Vývoj počtu obyvatel a změny v jeho rozmístění	127
7.2	Pohyb obyvatelstva obcí	138
7.3	Vývoj věkové struktury	142
7.4	Vývoj struktury podle rodinného stavu	159
7.5	Vývoj vzdělanostní struktury	169
7.6	Vývoj ekonomické struktury	178
8	Vlastní typologie venkovských oblastí	188
8.1	Teoretické předpoklady	188
8.2	Snížení dimenzionality dat	193
8.3	Shluková analýza obcí	206
9	Závěry	215
9.1	Vymezení venkova v ČR	216
9.2	Vývoj venkovských oblastí v období 2001–2011	219
9.3	Vlastní typologie venkovských oblastí	223
9.4	Úvahy o budoucím vývoji českého venkova	228
	Souhrn	231
	Summary	233
	Přílohy	235
	A. Vyjíždka do zaměstnání	235
	B. Vývoj venkovských oblastí v období 2001–2011	240
	Bibliografie	247
	Rejstřík	269

PŘEDMLUVA

Lidé intuitivně vědí, co znamená slovo „venkovský“. Intuitivní vnímání venkova však neuspokojuje geografy, demografy, ekonomy ani další odborníky z různých oborů. Navíc je potřeba provádět různá politická rozhodnutí a alokovat zdroje na kvantifikovatelné bázi. Čísla však nevyjadřují podstatu toho, co termín „venkovský“ ve své podstatě znamená. Venkov má mnoho vlastností, které nelze žádným způsobem kvantifikovat. I když se zvýšený důraz na rozvoj venkova dostal do popředí zájmu relativně nedávno, neznamená to, že rozvoj venkova je novým fenoménem. V minulosti byly problémy rozvoje venkova řešeny víceméně jako jeden z aspektů odvětvových nebo průřezových problémů ekonomiky.

Ne zcela uspokojivé výsledky takového řešení vedly k prohloubení zájmu o problematiku venkova v rámci regionální politiky. Samotné vymezení venkovského prostoru, resp. venkovských obcí, je spjato s různými přístupy, kdy byl venkov vymezován jako zvláštní typ osídlení či jako sociální fenomén. Nejednotnost, resp. nejednoznačnost vymezení se navíc projevuje nejen na úrovni jednotlivých států, ale také na úrovni nadnárodních seskupení. Důležité je také rozlišovat, za jakým účelem je venkovský prostor vymezován a na základě jakých charakteristik je pak prováděna jeho klasifikace.

Venkov je složitě strukturovaný systém jak prostorový, tak společenský. Obecně se možnosti rozvoje venkova odvíjí od vnitřních zdrojů a vnějších vlivů a trendů. Neexistuje jeden homogenní venkov, nýbrž vícero různých typů venkovského prostoru, které se od sebe liší nejenom svým historickým, sociálním a kulturním vývojem, ale i rozvojovým potenciálem. Přes všechny tlaky na venkov v minulých desetiletích, dynamické změny v současnosti a vzrůstající nároky ve všech rozvojových oblastech je venkov obecně prostorem s vysokou vitalitou a hlubokou vnitřní silou, která mu umožňuje přestat náročná období. Lze se domnívat, že venkov jako svébytný prvek osídlení se v našich podmínkách udrží, i když je možné pouze odhadovat, v jaké konečné podobě dojde k jeho stabilizaci.

V Českých Budějovicích leden 2015

SEZNAM POUŽITÝCH ZKRATEK

ArcČR 500	digitální geografická databáze ČR v měřítku 1 : 500 000
CLC	projekt CORINE Land Cover (databáze krajinného pokryvu)
CLLD	komunitně vedený místní rozvoj (z angl. Community-Led Local Development)
ČSÚ	Český statistický úřad
DG AGRI	Generální ředitelství pro zemědělství a rozvoj venkova
DSO	dobrovolný svazek obcí
EC	Evropská komise (European Commission)
ECORYS	mezinárodní společnost poskytující výzkumné, konzultační a manažerské služby v oblasti ekonomiky, sociálního a prostorového rozvoje
EAFRD	Evropský zemědělský fond pro rozvoj venkova
EFRD	Evropský fond regionálního rozvoje
EMFF	Evropský námořní a rybářský fond
ENRD	Evropská síť rozvoje venkova
ESF	Evropský sociální fond
ESPON	program ESPON (Monitorovací síť pro evropské územní plánování) vznikl na základě potřeby členských států EU a Evropské komise rozšířit znalosti a rozsah výzkumu v oblasti územního rozvoje z pohledu evropské perspektivy – výzkumný program, který sbírá a porovnává informace o rozvojových trendech napříč Evropou
ESRI	společnost zabývající se vývojem softwaru určeného pro práci s geografickými informačními systémy (z angl. Economic and Social Research Institute)
EU	Evropská unie
EUROSTAT	Statistický úřad Evropské unie
EUROSTAT LFS	výběrové šetření pracovních sil EU
HDP	hrubý domácí produkt
ICT	informační a komunikační technologie
LAU	místní správní jednotka (z angl. Local Administrative Unit) – úroveň územní státní správy

LEADER	program na podporu kvality života ve venkovských oblastech (z angl. Links Between Actions for the Development of the Rural Economy)
LISA	lokální indikátor prostorové autokorelace (z angl. Local Indicator of Spatial Association)
LFA	oblasti méně příznivé pro zemědělství (z angl. Less Favourite Areas)
LDS	lokální rozvojová strategie (z angl. Local Development Strategy)
MAS	místní akční skupina
MMR	Ministerstvo pro místní rozvoj
MS	migrační saldo
NAZV	Národní agentura pro zemědělský výzkum
NUTS	nomenklatura územních statistických jednotek (z fr. Nomenclature des unités territoriales statistiques nebo angl. Nomenclature of Units for Territorial Statistics)
OECD	Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj
OP	operační program
PELCOM	panevropský projekt monitorování krajinného pokryvu
POÚ	obec s pověřeným obecním úřadem
PP	přirozený přírůstek
PRV	Program rozvoje venkova
SAPARD	program na podporu kandidátských zemí před vstupem do EU (Special Accession Programme for Agriculture and Rural Development)
SO ORP	správní obvod obce s rozšířenou působností
SZP EU	Společná zemědělská politika EU
TL	nomenklatura řádovostních úrovní regionů OECD (z angl. Territorial Level), v ČR odpovídají úrovni TL3 kraje
4C	oblasti, v nichž globalizace eliminuje původní bariéry (communications, capital, corporations a consumers)

1 VENKOV V ŠIRŠÍCH SOUVISLOSTECH

Pojem rurality je spojen s různými asociacemi venkova: neměstský, zemědělský, krásná krajina, klid, staromódní způsob života, venkovská idyla a další. Terluin (2001) uvádí, že mezi mnoha významy tohoto pojmu lze rozlišit dva odlišné typy přístupů:

- koncept, který odlišuje venkov jako charakteristický typ lokality – venkov jako „prostor“,
- venkov jako sociální reprezentaci – venkov jako „reprezentující prostor“.

Odlišování „venkovského (rurálního)“ od „městského (urbálního)“ patří mezi nejstarší myšlenky geografie a je v naší kultuře hluboce zakořeněné. Původ tohoto odlišného vnímání města a venkova lze vysledovat v hluboké minulosti, kdy vznikla potřeba odlišit uzavřená, chráněná města od otevřeného, nekontrolovatelného prostoru mimo ně. Podle Williama (citovaný ve Woods, 2011, s. 3) mají tyto dva pojmy ohromnou sílu a odrážejí vývoj lidské společnosti.

1.1 Vývoj vnímání venkovského prostoru

Podívejme se nejprve na vývoj vnímání venkovského prostoru, tj. jeho ontologii. Idea „venkovského“ má kořeny ve starověku. Současně se vznikem opevněných sídel a měst se objevuje i potřeba existence pojmu, který by popisoval území ležící vně těchto objektů. Nejstarší zaznamenané základy slova dnešního pojmu „rural“ se tedy vztahují k pojům typu „otevřený prostor“ (Ayto, 1990 – cit. ve Woods, 2011, s. 17). Od dob starověkého Říma byly vyvinuty sofistikovanější reprezentace rurality, jež uvažovaly venkov nejenom v kontextu určitého „místa“, nýbrž spojovaly jej také s určitými morálními a kulturními vlastnostmi. Římský venkov byl vnímán nejenom jako zdroj potravin a přírodních zdrojů, služebných a vojáků, ale také jako politický zdroj, kde bylo možno přerozdělovat půdu jako odměnu za vojenské služby. Pro bohaté Římany představovala venkovská sídla jak symbol útočiště, tak i symbol statusu, zatímco migranti z venkova do měst byli považováni za hrubé a neomalené. Oba tyto navzájem si konkurující přístupy k vnímání venkova jsou dostatečně zaznamenané v římské literatuře.

Toto vnímání pastorální idyly je hluboce zakořeněno i v západní literatuře, kterou bylo po staletí reprodukováno. Venkovský život je zde popisován jako jednoduchý, nevinný a bezúhonný, spojený s prací v zemědělství a těsnou vazbou na přírodu (např. Williams, 1973 – cit. ve Woods, 2011, s. 17). Popisuje tak skryté klíčové aspekty podmínek venkovského života v období středověku a raného novověku – nejprve skrze brutalitu feudalismu a posléze přisvojením venkovské půdy pro účely kapitalistické produkce v době agrární revoluce (Woods, 2011, s. 18). Zde je nutno zmínit rozsah a komplexitu vztahů mezi městem a venkovem, s dynamikou venkovských oblastí a každodenními praktikami venkovského života, popisovanými jako zdroje potravin, paliva a stavebního materiálu, stejně tak jako loviště a obranné zázemí.

Vnímání venkova jako pastorálního prostoru je však v rozporu s městskou představou venkovského prostoru spojeného s nebezpečím a ohrožením – venkovskou divočinou – idejí staršího původu, než je vnímání pastorální, objevující se s rozvojem zemědělských společností zhruba před 10 tisíci lety (Short, 1991). Strach z divočiny se projevuje ve folklóru středověké Evropy v podobě legend o zlých duších, monstrech a divokých obyvatelích lesů, bažin a hor. Divočinu lze zkrotit kultivací a podpořit tak vlastnosti pastoralismu. Dokonce i kultivovaná krajina však byla vnímána městskými cestovateli jako ohrožující – v podobě tuláků a loupežníků, extrémního počasí a osamocnosti venkovských komunit. V minulosti existovala tedy nejméně dvě různá vnímání venkova.

Evropské vnímání rurality se postupně rozšířilo od 15. století do dalších částí světa cestovateli, osadníky a imperiálními správci, kteří usilovali o (zno-
vu) vytvoření evropského venkova v nových koloniích. Například první kolonizátoři Severní Ameriky byli konfrontováni s územím postrádajícím rozeznatelné městské osídlení, které však nicméně před svým přizpůsobením pastorální vizi evropského venkova vyžadovalo určitou transformaci (změnu zvyklostí původních kmenů, zavedení evropských zemědělských postupů, urbanizaci). Zemědělství se tak stalo nástrojem kolonizace amerického západu. Agrarianizace Severní Ameriky však nevedla k vytvoření repliky evropského venkova, vznikl zcela nový rurální prostor, který by mohl být reprezentován jako vyjádření americké identity a čistoty (Valencišius, 2002 – cit. ve Woods, 2011). Tato vyjádření jsou definována nejen krajinou, ale i každodenními praktikami venkovských obyvatel. Ty byly studovány a propagovány vznikající rurální sociologií (viz např. Woods, 2005).

Americký venkov lze tedy označit za výsledek procesu hybridizace, kombinace evropských idejí a materiálů s domorodou krajinou, flórou a faunou, spojením kulturních a politických myšlenek. Podobné „směsi“ byly vytvářeny

i v jiných regionech podléhajících evropské kolonizaci. Přesun rurálních objektů a difuze rurálních idejí však nebyly pouze jednosměrné, k určitým přesunům docházelo také z kolonií zpět do Evropy (viz např. dovezení brambor a kukuřice z Ameriky, kde se v některých regionech staly hlavními produkty a transformovaly ekonomické struktury i každodenní praktiky venkovských lokalit).

Venkovské krajiny a společnosti v Evropě se dostávaly na konci 19. stol. pod stále větší tlak expanze měst. Depopulace venkova odrážela rozpor mezi idylickou reprezentací venkovského života a realitou každodenní zkušenosti. Lidé odcházeli do měst, aby unikli před chudobou, izolací a nedostatkem sociální mobility na venkově. Hledali lepší životní podmínky a příležitosti. Jednou z prvních zemí, která pocítila tyto změny, byla Británie, kde se dominantní kulturní odezvou na rostoucí urbanizaci stala obnovená popularizace idylického venkova volající po jeho zachování (podrobněji ji popisují např. Woods, 2011 či Short, 1991).

1.2 Epistemologie venkova

Současný venkov je komplexní prostor, vytvářený odlišnými a dynamickými procesy imaginace, reprezentace, materializace a kontroverze, jak bylo naznačeno v předcházející části. Venkov nabývá různých forem v různých kontextech a z různých perspektiv. Neexistuje jediný způsob chápání venkova – naopak, v odborné literatuře se objevuje velké množství různých diskurzů rurality. Woods (2011) rozlišuje a podrobně rozebírá diskurzy akademické (chápání venkova geografy, sociology apod.), politické, mediální a laické, konstituované názory, myšlenkami, popisy a činy obyčejných lidí v jejich každodenním životě.

Historicky podporovaly akademické i vládní diskurzy venkova pozitivistickou epistemologii, která vedla ke snaze přesně vystihnout venkov prostřednictvím kvantitativních údajů a vytvořit „pravdivé“ vyjádření různých aspektů venkovského prostoru i života (od produkce plodin, aplikace hnojiv přes příjmy a velikost zemědělských podniků až po vymezování venkovských oblastí na základě celé řady kvantitativních charakteristik či modelování systémů osídlení). Kvantitativní metody dominovaly při studiu venkova, zejména v rurální geografii, od 60. let 20. století.

Posun rurální geografie nejprve směrem k politické ekonomii a později ke kulturním přístupům podnítil celou řadu otázek týkajících se vhodnosti předpokladů používaných analytických metod a užitečnosti takto získané znalosti. Woods (2011, s. 33) však upozorňuje na dvě skutečnosti:

1. Odklon od kvantitativních metod byl podstatně silnější ve Velké Británii než v USA a většině Evropy, kde se stále alespoň částečně možností kvantitativní analýzy využívá.
2. Důraz na kvantitativní způsoby hodnocení a chápání venkova stále převažuje ve vládních diskurzích, což je patrné z pravidelného shromažďování a publikování oficiálních statistik, vztahujících se k různým oblastem venkovského života. To je důsledek nutnosti „hmatatelného“ vymezení venkova politikou a vládní byrokracií.

Využívání kvantitativních metod je dáno také potřebou vymezit oblasti pro aplikaci politik rozvoje venkova. Přizpůsobování definic specifickým potřebám sektorových politik vedlo k nárůstu počtu dosti odlišných definic (viz např. Ricketts, Johnson-Webb a Taylor, 1998). Shambaugh-Miller (2007) uvádí, že jen v USA existuje 15 různých definic venkova pro federální zdravotnické programy a 50 definic pro všechny vládní programy, s významnými nesrovnalostmi v jejich prostorovém pokrytí (viz také Bell, 2007).

Ellis a Biggs (2001) charakterizovali vývoj přístupů k rozvoji venkova od 50. let minulého století do přelomu 21. století zjednodušeně pomocí posloupnosti: 60. léta – modernizace, 70. léta – státní intervence, 80. léta – tržní liberalizace, 90. léta – participace a zvyšování zodpovědnosti. Zároveň však upozorňují na to, že se převládající a populární názory neprojevují pouze ve striktně vymezených dekádách (více také např. Phuhlisani, 2009). Myšlenky, které se objeví v jedné dekádě, často nabývají na síle v následujícím desetiletí a do praxe se přenášejí až po 10 či 15 letech od okamžiku jejich zrodu. Jako příklad lze uvést přístup udržitelného života, který je uváděn jako myšlenka přelomu století, neboť byl v tomto období považován za klíčový princip praktik rozvoje venkova. Tento přístup má však svůj původ v idejích 80. a 90. let (Chambers a Conway, 1992; Chambers, 1995; Farrington, Carney, Ashley a Turton, 1991). Hodge a Midmore (2008) popisují transformaci rozvoje venkova jako posun od přístupu zaměřeného výhradně na sektor zemědělství k venkovským oblastem s větší diverzifikací ekonomických aktivit a rozebírají čtyři dominantní modely rozvoje venkova: sektorový přístup, multisektorový přístup, teritoriální přístup a lokální přístup.

Woods (2011, s. 132–133) hovoří v souvislosti s modernizací o modernizačním paradigmatu. V praxi podle něj tvořily součást modernizace venkova čtyři paralelní procesy:

- modernizace zemědělství – přechod od existenčního hospodaření ke komerčnímu s následnou mechanizací a industrializací procesů hospodaření,

aplikací agrochemikálií, biotechnologií a reorganizací spojenou se specializací zemědělsko-potravinářského sektoru;

- ekonomická modernizace – diverzifikace venkovských ekonomik od závislosti na tradičních odvětvích směrem k modernějším;
- infrastrukturní modernizace – elektrifikace, telekomunikační sítě, oprava silničních sítí, rozvoj regionálních letišť apod.;
- sociální modernizace – podpora tradiční lidové kultury, vzdělání, sociální emancipace a angažovaných, odpovědných a informovaných praktik dobrego občanství, tedy občanské společnosti.

Ploeg s kolegy (Ploeg, 2000) dospěl v roce 2000 k názoru, že moderní paradigma dosáhlo svých intelektuálních i praktických limitů. Kritika modernizace venkova v Evropě a dalších částech vyspělého „severu“ probíhala však už od 70. let minulého století a ve většině případů byla spojena s nadprodukcí, environmentální degradací a prostorovou nerovností. V 80. a 90. letech dominovala v liberálních demokraciích politická ideologie neoliberalismu. Vedle toho, že se projevovaly snahy o hledání vládních úspor a redukci zapojení státu do ekonomiky, byly také řešeny otázky smyslu ekonomické rozvojové politiky, vedoucí k tomu, že by stát neměl být vůdčí silou rozvoje, ale měl by podporovat soukromé podnikání a venkovské komunity ke svépomoci (Cheshire, 2007). Výsledkem této kritiky je vznik nového paradigmatu rozvoje venkova (více viz např. Ploeg, 2000; Woods, 2011).

V posledních dvaceti letech se ve vyspělých státech projevuje posun v paradigmatu venkovských politik. Migrace z venkovských oblastí, zejména odliv mladých lidí, stárnutí venkovského obyvatelstva a všeobecný úpadek zemědělských aktivit, spojený s poklesem produktivity pracovní síly, představují dominantní důsledky všeobecně panujících podmínek ve venkovských oblastech (OECD, 2006). Proto nový přístup k rozvoji venkova usiluje o tvorbu procesů hlubokých strukturálních změn ve venkovských oblastech (Delgado, 2004 – cit. v Ambrosio-Albalá a Bastiaensen, 2010). Jádrem tohoto přístupu tvoří přesvědčení o nezbytnosti významného postavení lokálních aktérů v řízení sociálních, ekonomických a politických změn v území.

Diskutuje se o tzv. novém paradigmatu rurálního rozvoje, jenž je úzce spojen s teritoriálním přístupem. V této souvislosti nemá teritorium žádné předdefinované hranice (ani administrativní, ani fyzické), nýbrž vzniká agregací skupin lidí s podobnými problémy a příležitostmi. Teritorium se v tomto smyslu vztahuje k systému, který integruje různé endogenní zdroje a jejich vzájemné vazby. Každý prvek tohoto systému se tak může stát potenciálním spouštěčem strukturální změny. Podle Ambrosio-Albalá a Bastiaensena (2010) už není

venkovský prostor definován jako fyzická podpora lidských aktivit, ale jako samostatný aktér, živoucí organismus tvořený vzájemně se ovlivňujícími buňkami (jednotlivci, domácnostmi...). V rámci relevantních strukturálních změn podporovaných tímto přístupem lze identifikovat dva teritoriální procesy:

- produktivní transformaci,
- institucionální transformaci.

V rozvinutých zemích usilují návrhy politik v rámci produktivní transformace o širší transformaci zahrnující minimálně čtyři kritické oblasti (OECD, 2006):

- rozvoj dopravy a ICT infrastruktury,
- poskytování veřejných služeb,
- valorizaci výhod venkova,
- podporu venkovských firem.

V rámci ekonomických aktivit na venkově je speciální pozornost věnována turismu, s ohledem na jeho potenciál pro regeneraci venkovských oblastí, vytváření společných investic soukromého, veřejného i dobrovolného sektoru (Garrod, Wornell a Younell, 2006), a pomoci zemědělcům doplnit jejich příjmy (Ambrosio-Albalá a Bastiaensen, 2010). Ekonomická diverzifikace je pokládána za základní krok směrem ke zlepšení zemědělských produkčních systémů (Evans, 2009). Populární alternativou transformace venkova se stává udržitelné využívání přírodních zdrojů. Další nezemědělské aktivity by měly poskytovat nové zdroje lokální zaměstnanosti. Určitou roli mají mít i veřejné intervence. Například certifikace produktů může překlenout mezeru v ochraně a regulaci využití lokálních zdrojů (Sanz Canada a Macías Vázquez, 2005). Nové rurální paradigma také počítá s nekomoditami typu krajina, přírodní dědictví, prostředí a kultura jako s potenciálními zdroji ekonomické transformace venkova (Ambrosio-Albalá a Bastiaensen, 2010; Woods, 2011).

Institucionální transformace představuje změny na úrovni centrální administrativy, na místní úrovni a v rámci vertikálních vztahů mezi nimi (OECD, 2006). V rámci tohoto víceúrovňového posunu se předpokládá, že budou zástupci na lokální úrovni podněcovat a řídit jakékoliv změny ve svém území. V rámci decentralizace jsou posilovány kompetence regionálních a lokálních vlád, dochází ke zvýšení územní autonomie a vytváření nových prostor pro tvorbu koncepcí rozvoje venkova (Ambrosio-Albalá a Bastiaensen, 2010).

Teritoriální přístup však neodstraňuje potřebu existence centralizované správy či sektorových politik, spíše svědčí o jejich existenci (Murdoch a Abram, 1998). Klíčovou roli mezi územními aktéry hrají místní vlády (Douglas, 2005).

Místní úřady obvykle předpokládají vyšší zodpovědnost a zdroje pro provádění místních politik, nejenom ekonomických, ale také zdravotních, vzdělávacích, infrastrukturních a se zdaněním spojených (Pearce, Ayres a Tricker, 2005). Zvýšení lokální autonomie je spojeno s širší zodpovědností při efektivním poskytování služeb. Větší angažovanost dalších lokálních aktérů se uskutečňuje prostřednictvím participace a sdíleného rozhodování jako způsob aktivního zapojení venkovského obyvatelstva do transformace jejich území. Z toho vyplývá vyšší vzájemná závislost a vazby mezi lokálními aktéry. V některých případech to může vést dokonce ke spolupráci aktérů z různých zemí (Ray, 2001b). Z toho vyvstává potřeba zajištění mechanismu efektivní koordinace.

Efektivní (horizontální) koordinace lokálních institucí a organizací a efektivní zapojení obyvatelstva do rozhodovacího procesu a implementace se tak stávají kritickým bodem transformace. Zároveň je požadován nezbytný přístup k externím příležitostem a zdrojům, a proto je potřeba věnovat pozornost vzájemné souhře s exogenními činiteli. Zdokonalení schopností agentur lokálních aktérů často vyžaduje jejich seskupování a vzájemnou souhru s aktéry z vnějšku (vertikální koordinace). Vertikální koordinace je také relevantní pro řešení těch otázek, které jdou svým rozsahem za hranice daného území nebo jsou řešeny ve větším měřítku ještě předtím, než ovlivní konkrétní území. Velmi často se jedná o environmentální problémy (Ambrosio-Albalá a Bastiaensen, 2010).

Murdoch a Abram (2000) v této souvislosti rozebírají koncept sítí: rozlišují „vertikální“ sítě, které připojují venkovské prostory k zemědělsko-potravinářskému sektoru, a „horizontální“ sítě – distribuované sítě, jež spojují venkovské prostory s obecnějšími nezemědělskými procesy ekonomických změn – nové venkovské sítě inovací a učení. Ty tak podle autorů zpochybňují představu „třetí cesty“ (Giddens, 2000) jako nelineární formy rozvoje venkova. Přesněji: objevují se divergentní cesty, které vedou k vymezení odlišných typů venkovského prostoru. Murdoch a Abram (2000) uvádějí tři takovéto typy venkovských oblastí v Evropě:

- rozvoj spojený s novou učící se ekonomikou,
- rozvoj spojený s ekonomikou standardizované produkce,
- pokračující problémy rozvoje marginálních venkovských oblastí (oběma typy sítí ignorované).

Třetí teritoriální proces, vztažený k otázkám, které prolínají jak produktivní, tak i institucionální procesy, lze vyjádřit třemi vedoucími idejemi:

- inovace,
- integrační a multisektorový přístup,
- teritoriální konkurenceschopnost.

Implementace nového rurálního paradigmatu je nejevidentnější v Evropě, kde byl tento model v roce 1996 přijat na konferenci v Corku jako model politiky rozvoje venkova EU. Přístup endogenního rozvoje je spojen zejména s programem LEADER, jenž operuje v Evropě od roku 1991.

Program LEADER

LEADER lze charakterizovat jako zvláštní přístup teritoriální politiky rozvoje venkova (Ray, 1997; Ray, 2001b). Iniciativa LEADER¹ Evropské unie představuje jeden z nejlépe poznaných a prostudovaných programů. Program byl implementován v letech 1991–2006 ve třech fázích (LEADER, LEADER II and LEADER+). Původně byl zaveden jako experiment pro stimulaci inovativních přístupů rozvoje venkova na lokální úrovni. Byl určen pro venkovské regiony na podporu jejich regionálního rozvoje ve smyslu zaostávajících regionů nebo strukturalizovaných regionů. Od roku 2006 je program otevřen pro všechny venkovské regiony v EU (Woods, 2011). Jedním z hlavních rysů programu je tzv. metoda LEADER, která zdůrazňuje spolupráci veřejné správy a soukromého sektoru, což má významný dopad na řízení venkovských oblastí (Ambrosio-Albalá a Bastiaensen, 2010; Mátl a Srnová, 2012; Hihg a Nemes, 2007).

V uplynulých letech byly v ČR realizovány programy pro rozvoj zemědělství a venkova kofinancované z EU. Byly to zejména programy SAPARD (2000–2006), OP Rozvoj venkova a multifunkční zemědělství (2004–2006) a Horizontální plán rozvoje venkova (2004–2006). Přístup k rozvoji venkova na bázi LEADER byl v minulých letech prosazován prostřednictvím Programu obnovy venkova, předstupního programu SAPARD, Programu LEADER ČR a podopatření LEADER+ v OP Rozvoj venkova a multifunkční zemědělství. Hodnocení úspěšnosti výše uvedených nástrojů a nabyté zkušenosti byly využity při tvorbě českého Národního strategického plánu rozvoje venkova na léta 2007–2013, který se stal jádrem nastavení nové politiky podpory rozvoje venkovského prostoru v českých podmínkách. Prostřednictvím tohoto přístupu by tak v příštím programovacím období měla být politika rozvoje venkova řešena komplexnějším a konzistentnějším přístupem.

První generace LEADERu získávaly prostředky z evropských strukturálních fondů jako separátní iniciativy. Od roku 2007 je program spolufinancován v rámci Evropského zemědělského fondu pro rozvoj venkova (EAFRD). I přesto, že program LEADER získával plnou podporu z institucí EU a všech zainteresovaných subjektů, bylo zjištěno, že nenaplňoval plně svůj potenciál

¹ Z angl. links between Actions for the development of the rural economy – propojení aktivit pro rozvoj venkovské ekonomiky.

pro úplnou integraci potřeb a řešení lokálních rozvojových strategií (LDS). Aby bylo regionům/lokality umožněno lépe realizovat jejich víceoborové požadavky, bylo navrženo, aby byly lokální strategie rozvoje do budoucna podporovány dalšími fondy (tzv. vícedrožový přístup). V říjnu 2011 zveřejnila Evropská komise návrhy nařízení pro období 2014–2020, z nichž jsou pro metodu LEADER na venkově relevantní zejména:

- návrh nařízení o společných a obecných ustanoveních ohledně ERDF, ESF, FS, EAFRD a EFF;
- kapitola II – Komunitně vedený místní rozvoj, čl. 28–31;
- návrh nařízení o podpoře pro rozvoj venkova z EAFRD – Oddíl 2 – LEADER, čl. 42–45 – návrh nařízení požaduje koordinaci místního rozvoje mezi jednotlivými fondy prostřednictvím realizace integrovaných strategií MAS ve všech fondech EU.

V rámci tohoto vícedrožového přístupu je přístup LEADER označován jako Komunitně vedený místní rozvoj (Community-Led Local Development – CLLD). V období 2014–2020 zůstává tedy CLLD (LEADER) povinnou částí programů rozvoje venkova financovaných EAFRD a možnou alternativou Evropského fondu regionálního rozvoje (ERDF), Evropského sociálního fondu (ESF) a Evropského námořního a rybářského fondu (EMFF)².

² Zdroj: http://enrd.ec.europa.eu/themes/clld/en/clld_en.cfm.

2 TEORETICKÁ VÝCHODISKA ROZVOJE VENKOVA

2.1 Přístupy a proměny vnímání venkova

Proměňující se přístupy k využívání venkova a jeho rozvoji popisuje např. Woods (2011) – od vnímání venkova jako zdroje potravin, paliva a dalších přírodních surovin v rámci dominujícího kapitalistického způsobu produkce v 19. století po koncept multifunkcionality (viz např. Marsden a Sonnino, 2008) v rámci produktivismu, podle kterého mohou ve venkovských regionech koexistovat produktivní i neproduktivní aktivity. Vnímáme-li multifunkcionalitu jako ekonomickou strategii, pak by měly být neproduktivní přínosy využívány jako zdroj příjmů při jejich prodeji v podobě spotřebovávaných komodit (např. cestovního ruchu a rekreace). Koncepty a metodologie hodnocení a řízení rurálních změn zaznamenaly v posledních desetiletích výrazný posun od technologických, manažerských a centralizovaných přístupů ke konstruktivnějším, participačním a decentralizovaným pohledům na rozvoj venkova (Ellis a Biggs, 2001). Politiky a strategie rozvoje venkova v posledním desetiletí vycházejí stále více z lokálních specifík (Ambrosio-Albalá a Bastiaensen, 2010). Vnímání venkovského prostoru a přístupy k němu se zásadně liší v závislosti na vyspělosti státu. Zcela jiné přístupy a problematiku lze sledovat v rozvojovém světě. Následující text se (s ohledem na zpracovávané téma venkova České republiky) zaměřuje na problematiku českého venkova v širším kontextu EU, resp. vyspělých zemí.

Podle Clokeho (2006, s. 20–21) lze v širším slova smyslu rozlišit tři významné teoretické rámce, které ovlivnily konceptualizaci rurality:

1. **Funkční koncept**, snaha identifikovat funkční prvky venkovského místa / krajiny / společnosti – venkov je zde vnímán jako oblasti
 - (a) kterým dominuje extenzivní využívání ploch, zejména zemědělství a lesnictví;
 - (b) v kterých se nacházejí malá sídla nižšího řádu se silnou vazbou mezi budovami a extenzivně využívanou krajinou a jsou většinou obyvatel vnímána jako sídla venkovská;
 - (c) v kterých lze způsob života charakterizovat jako soudržnou identitu vycházející z respektování environmentálních a behaviorálních kvalit života jako součásti extenzivní krajiny.

2. **Politicko-ekonomické koncepty** – vysvětlují vlastnosti a pozici venkova pomocí sociální produkce existence, ve spojení s dynamikou národní a mezinárodní politické ekonomie – události ve venkovském prostoru jsou způsobeny faktory mimo tyto regiony. Dimenzi venkova lze v rámci těchto konceptů popsat následujícími charakteristikami:
 - (a) příjemné prostředí, které bude přitahovat snaživé i nezainteresované nezaměstnané;
 - (b) geografická struktura vedoucí k dostupnosti problémů a nákladným veřejným službám;
 - (c) osobitá lokální politická ideologie upřednostňující trh, dobrovolnost a soběstačnost před intervencemi veřejného sektoru.
3. **Sociální konstrukce**, vycházející z postmoderních a poststrukturálních způsobů myšlení, zejména zkoumání role kultury v socioprostorových charakteristikách.

Některé metody, které vycházejí z předpokladu funkční centrality rurality, vypadají podle Clokeho (2006), jako by reprodukovaly implicitní formy dichotomie či kontinua urbánní–rurální. Terluin (2001) cituje ve své dizertační práci Blancovo členění přístupů (z r. 1997) ke konceptualizaci venkova do třech skupin: prostorový přístup, teritoriální přístup (více o něm např. Ambrosio-Albalá a Bastiaensen, 2010) a sociálně konstruktivistický přístup, který se v mnoha ohledech shoduje s výše uvedenými přístupy. Jedním z nejvýznamnějších prvků restrukturalizace venkovských oblastí je přechod od ekonomiky založené na zemědělské produkci k ekonomice, která využívá venkov jako komoditu. Woods (2011, s. 93–95) dokonce hovoří o konceptu komodifikace. Popisuje, jakým způsobem je venkovská turistika implicitně zapojena do komodifikace venkovské krajiny, kultury a praxe. Jsou vytvářeny různé historiky či představy o oblasti, které propagují obce i jiná místa na venkově jako určitý druh zboží. Většina autorů popisujících tuto problematiku předpokládá, že proces vytváření značky je řízen zvenčí. Floyssand a Jakobsen (2007) demonstují na příkladu Norska, že tvůrci (i spotřebitelé) venkova jako komodity mohou být i lidé uvnitř regionu.

2.1.1 Venkov v kontextu teorií regionálního rozvoje

Pro popis rozvoje venkova se jako jedna z vhodných jeví skupina teorií označovaná jako „jádro–periferie“, jež je příkladem rozporu v chápání divergenčních nebo konvergenčních tendencí (viz podrobněji např. Blažek a Uhlíř, 2011). Mezi hlavní teoretiky tohoto typu patří G. Myrdal (Myrdal, 1957), A. Hirschman

(Hirschman, 1958), J. Friedmann (Friedmann, 1967), D. North (North, 1990), F. Perroux (Perroux, 1950). Teorie „jádro–periferie“ představují určitou protíváhu neoklasickým teoriím regionálního rozvoje. Pojem „jádro–periferie“, tedy striktní teoretické oddělení prostoru dle míry koncentrace ekonomických aktivit, zavedl Friedmann, který považoval centrální regiony za vysoce autonomní územní jednotky se schopností inovace a zachycení hlavních změn a trendů vývoje. Periferní oblasti mají podle názoru Friedmanna přesně opačné charakteristické vlastnosti, tzn. že klíčové změny v prostoru nejsou schopny plně zachytit. Podle Friedmannova poměrně zjednodušeného přístupu představují venkovské oblasti spíše periferní regiony, které jsou méně inovativní bez větších možností dalšího rozvoje (Pělucha, Jakobe, Kouřilová aj., 2012).

Vydeme-li z principů nastavených v dobách uplatnění teorie nerovnoměrného rozvoje a teorie jádro–periferie, můžeme hledat společné znaky v prostorovém plánování i dnes (Lněnička, 2010). Vláda České republiky na základě usnesení č. 560 ze dne 17. května 2006 vymezila 33 periferních oblastí/regionů, které rozdělila do čtyř kategorií (strukturnálně postižené regiony, hospodářsky slabé regiony, venkovské regiony a regiony se soustředěnou podporou státu).

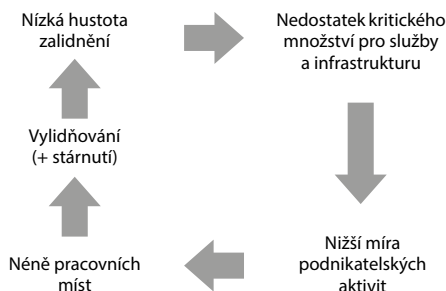
Maier a Tödting (2006) poukazují na skutečnost, že i když se prostorové rozdíly v terminologii „centrum“ a „periferie“ mění v průběhu času velmi pomalu, tak přesto se v současném procesu polarizace ekonomického rozvoje otevírají určité nové příležitosti pro ekonomiky jednotlivých zemí a regionů. Rychle rostoucí regiony mají tendenci využívat polarizačních procesů zejména v posilování oblasti služeb a dodavatelského průmyslu. Na druhé straně, upadající regiony si prostřednictvím racionalizačních opatření vytvářejí prostory, které mohou obsadit nové podniky (Pělucha, Jakobe, Kouřilová aj., 2012).

Teorii polarizace doplnil teorií kumulovaných příčin dnes již klasický představitel této teorie Myrdal (Myrdal, 1957), který poukazuje v této souvislosti na problém tzv. „selektivní migrace“, jež negativně ovlivňuje mobilitu pracovních sil. Tyto aspekty pak mají následně vliv na strukturu pracovních sil v dané oblasti, kde je např. pro region s velkým počtem odstěhovaných pracovních sil charakteristické přestárle a relativně nedostatečně vzdělané obyvatelstvo. Částečně tyto souvislosti rovněž naznačuje OECD (2006) v tzv. „bludném kruhu upadajících venkovských oblastí“ (viz obr. 2.1). Myrdalova teorie kumulativních příčin tak jako jedna z prvních usiluje o multidisciplinární přístup k řešení regionálních disparit a spojuje ekonomické problémy v regionech s problémy sociálními.

V rámci debaty o ekonomickém rozvoji venkovských oblastí lze využít poznatky regionální ekonomie. Teorie popisující vývoj venkova zahrnují

abstraktní prostorové ekonomické modely založené na neoklasických předpokladech a institucionální perspektivy regionálního ekonomického vývoje, v jejichž rámci jsou regiony zasazeny do komplexní sítě sociálních, kulturních, politických a historických faktorů. Teoriím vysvětlujícím růst regionálních výstupů je však potřeba i přes jejich jednoduchost věnovat trochu větší pozornost. Spojení výsledného růstu s konkurenceschopností regionálních odvětví naznačuje, že právě konkurenceschopnost tvoří jádro ekonomických vývojových procesů. Lze předpokládat, že se konkurenceschopnost vztahuje k regionálním firmám a „okolnostem výroby“, tj. všem předpokladům ve spojení s chováním firem. Pak jsou pro realizaci ekonomického růstu rozhodující firmy a jejich schopnost adaptace změn. Regiony jsou součástí širšího systému, ve kterém jeho rozvoj závisí na „schopnosti produkovat s komparativní výhodou zboží a služby, jež jsou poptávány na národní i mezinárodní úrovni“.

Obrázek 2.1: Bludný kruh upadajících venkovských oblastí

(zdroj: převzato z OECD 2006, s. 32)

Regionální teorie růstu konceptualizují konkurenceschopnost jednotlivých odvětví regionu různými způsoby. V neoklasických teoriích je konkurenceschopnost odvozována z dostupnosti pracovní síly a kapitálu, zatímco v Porterově teorii konkurenční výhody národů hraje roli celá řada faktorů (normy, sítě, inovace...). Terluin (2001) dělí regionální ekonomické teorie růstu (bez ohledu na specifika venkova) na základě konkurenceschopnosti firem a výroby vyjádřené produkční funkcí do čtyř skupin (viz také tabulka 2.1):

- tradiční modely – 50. léta 20. století,
- čisté aglomerační modely – 60. léta 20. století,
- modely lokálního prostředí – 70. léta 20. století,
- teritoriální inovační modely – od 80. let 20. století.

Další členění teorií regionálního rozvoje podle podoby produkční funkce lze nalézt v publikaci Viturka (2007), podrobně teorie regionálního rozvoje rozebírají Blažek a Uhlíř (2011) a Blažek (1999), Faltová Leitmanová a kol. (2012), Klufová, Friebelová a Klicnarová (2012) či přímo ve vztahu k venkovským oblastem Ševčíková (2010).

Neoklasické modely byly pro své zjednodušující a realitě odporující předpoklady poměrně brzy opuštěny. V 90. letech 20. století došlo k jejich určitému znovuoživení prostřednictvím neoliberálních teorií (Blažek, 1999). Skupinu neoliberálních modelů regionálního růstu tvoří teorie nové ekonomické geografie (path dependence, teorie endogenního růstu, nová teorie obchodu) a nová teorie růstu. Lze v nich identifikovat znaky jak exogenního, více však endogenního přístupu k rozvoji. Neoliberální teorie podle Ševčíkové (Ševčíková, 2010) již pracují s lidskými zdroji jako s významným rozvojovým potenciálem regionu. Iniciativa a participace občanů jsou více spojovány s venkovským prostorem. Výzkumy dokazují (viz např. Majerová, 2003), že aktivity typu členství ve spolcích, účasti na společných akcích apod. mají velký význam právě ve venkovských obcích, u některých ukazatelů míra participace roste s klesající velikostí obce.

Tabulka 2.1: Klasifikace teorií regionálního vývoje (ve vztahu k venkovu)

	produkční funkce	teorie
tradiční modely	$Y = f(L, K)$	neoklasická teorie růstu, keynesiánský přístup: teorie exportní základny
čisté aglomerační modely	$Y = f(AE, L, K)$	teorie kumulativních příčin, teorie pólů růstu
modely lokálního prostředí	$Y = f(LM, L, K)$	modely endogenního růstu, teorie založené na změnách v organizaci pracovní síly
teritoriální inovační modely	$Y = f(LM, L, K)$	teorie inkubátoru, životní cyklus produktu, teorie inovativní rovnováhy, Porterova teorie konkurenční výhody národů, Storperova teorie regionu ve smyslu spojení neobchodovatelných vztahů

(zdroj: upraveno podle Terluin, 2001)

Pozn.: Y – příjem nebo výstup, L – pracovní síla, K – kapitál, AE – aglomerační efekty jako výsledek externích efektů nebo úspor z rozsahu, LM – lokální prostředí zahrnující faktory: prostor, lidský kapitál, technologie, síť, instituce, kulturu a politiky; I – inovace

Terluin (2001) uvádí v rámci teorií nové ekonomické geografie teorii Maureen Killkenyové popisující souvislosti mezi dopravními náklady a rozvojem venkova (Killkeny, 1998). Tento směr studuje prostorovou koncentrací obyvatelstva a ekonomické aktivity v podmínkách zvyšujících se výnosů z rozsahu a monopolistické konkurence. Teorie ukazuje, že venkovské oblasti mohou být atraktivní pro průmyslové firmy a pracovníky v případě, kdy jsou dopravní náklady průmyslu nízké ve vztahu k dopravním nákladům v zemědělství. Killkenyová popisuje rozvoj venkova pomocí ekonomické diverzifikace, populačního růstu a prosperity.

Podle Ann Markusenové (Markusen, 2006; Markusen, 2007) předpokládá teorie exportní základny, že je celkový regionální růst funkcí externího prodeje lokálně vyprodukovaného zboží a služeb. Argumentuje však také tím, že i spotřební základna může sloužit jako hnací mechanismus růstu, zejména v malých městech a venkovských oblastech. Lokální investice mohou přimět obyvatele k přesměrování jejich výdajů k lokálním nákupům, přitáhnout nové obyvatele bez závazků a turisty a revitalizovat stárnoucí centra měst. Tento přístup nelze redukovat na pouhou substituci importu, snaží se aktivovat latentní poptávku a změnit portfolio lokálně prodávaného zboží a služeb. Ve svých pracích demonstruje na příkladu USA, jak mohou investice do kultury podnítit regionální růst.

Vycházíme-li ze skutečnosti, že jsou venkovské regiony obvykle charakterizovány nízkou hustotou zalidnění a sídelním systémem s malými nebo středně velkými městy, zatímco městské oblasti se vyznačují vysokou hustotou zalidnění s velkými městy, lze vycházet z předpokladu, že právě rozdíly v hustotě aktérů a ekonomických aktivit naznačují výhodnější postavení městských firem z pohledu možností využití aglomeračních úspor (Malecki, 1997). Nutno však zmínit i probíhající procesy dekoncentrace ekonomických aktivit. Přílišná koncentrace aktivit v urbánních regionech a její negativní důsledky vedou firmy k lokalizaci jejich aktivit mimo tato území. Jako příklad lze uvést probíhající suburbanizační procesy, které se projevují nejen rezidenční, ale také komerční suburbanizací. Suburbanizaci v českých podmínkách popisují např. Sýkora (2002) či Ouředníček (2001), Ouředníček (2003), Ouředníček, Špačková a Novák (2013b). Lze si klást tedy otázku, zda je možné a vhodné aplikovat stejné teorie na urbánní i rurální prostory.

Terluin (2001) se zamýšlí nad aplikovatelností výše zmíněných čtyř základních skupin teorií ve venkovských oblastech a uvádí, že neoklasické modely růstu v rurálním prostoru aplikovatelné jsou, protože nevěnují pozornost specifickým regionům, firmám, sektorům, obyvatelstvu a dalším charakteristikám regionů. V rámci teorií kumulativních příčin jsou městské regiony

obvykle popisovány jako zdravé, zatímco venkovské regiony hrají obvykle roli regionů zaostávajících. Teorie pólů růstu nerozlišuje mezi těmito dvěma skupinami regionů, ale její aplikace na oba typy regionů velmi pravděpodobně povede k různým výstupům, neboť ve venkovských regionech je daleko těžší zavádět technické multiplikátory.

V 60. letech minulého století s výrazným keynesiánským diskurzem se do popředí dostaly čistě aglomerační modely, mezi něž řadíme teorii pólů růstu (Perroux, 1950; Boudeville, 1966). V 50. a 60. letech minulého století získala popularitu jako nástroj pro stimulaci ekonomického rozvoje upadajících regionů (Terluin, 2001; Blažek a Uhlíř, 2011). V tomto smyslu skutečně našla svůj odraz i v aplikaci ve venkovském prostoru, když představovala jeho první teoretické východisko, které se projevilo v tzv. exogenním modelu rozvoje venkova (viz také Hlavsa 2010). V 60. a 70. letech byla tato teorie aplikována při prosazování tzv. klíčových vesnic (key villages). Vytváření pólů růstu v zůstávajících a periferních regionech bylo však spojeno s mnoha problémy (Terluin, 2001; Blažek a Uhlíř, 2011).

Modely lokálního prostředí, endogenní růstové modely se vztahují ke klastrům malých a středně velkých podniků jak v urbánním, tak i rurálním prostředí. Teorie vycházející ze změn v organizaci pracovní síly také nerozlišují městské a venkovské prostředí, neboť dynamika systému vychází z push a pull firem iniciovaných konkrétními lokálními podmínkami. Zdá se, že teorie inkubátoru je vhodná pouze pro urbánní regiony, zatímco v rámci teorie životního cyklu produktu se fáze inovace vztahuje spíše k urbánním oblastem a fáze zralosti k regionům venkovským. Inovační prostředí se zaměřuje na malé prostorové jednotky s koncentrací vazeb mezi firmami, které mohou být lokalizovány jak v městském, tak i venkovském prostoru. Venkovské regiony nejsou obvykle v těchto teoriích považovány za zdroj hlavních inovací, ale předpokládá se, že inovace přejímají v rámci svých vztahů k urbánnímu prostředí. Porterova i Storperova teorie tak mohou být aplikovány i ve venkovském prostředí.

Do skupiny modelů lokálního prostředí lze podle Terluina (2001) zařadit i „model kreativní destrukce vývoje komunity“ (creative destruction model of community development) – specifickou aplikaci těchto modelů pro venkov. Touha obyvatel měst po prožitku ideálu venkova vedla ke vzniku „vesniček prodávajících kulturní dědictví“. S nimi jsou spojeny následné problémy nadměrného využívání venkovské idyly v těchto vesničkách, vedoucí k její destrukci. Mitchell (1998) rozlišuje pět fází vývoje těchto vesniček a naznačuje, v jaké fázi je možné destrukci zabránit. V této souvislosti je vhodné připomenout komodifikaci venkova, o které hovoří např. Woods (2011).

Ze skupiny teritoriálních inovačních modelů zmiňme např. Illerisovu induktivní teorii regionálního rozvoje (Illeris, 1993), jež vznikla na základě důkladné analýzy populačního růstu regionů NUTS 3 v 18 zemích západní Evropy v 70. letech minulého století. Illeris považuje populační růst za zástupce ekonomického vývoje a předpokládá paralelu v geografickém vývoji mezi populací a zaměstnaností. Jako geografická jednotka pro analýzu slouží oblasti dojížděky do zaměstnání. Hospodářský vývoj regionů vysvětluje dvěma faktory:

- strukturou lokální ekonomiky,
- výkonem sektorů v různých regionech je z velké části determinován konkrétními lokálními podmínkami těchto sektorů.

Ve vztahu k venkovu by neměly být opominuty ani tzv. institucionální směry regionálního rozvoje (teorie výrobních okrsků, flexibilní specializace, teorie učících se regionů), jež zdůrazňují význam těch zdrojů pro rozvoj regionu, které jsou vázány přímo na jeho obyvatele (znalosti, instituce, normativní kultura, schopnost vytváření a spolupráce uvnitř podnikatelských i občanských sítí). Jde tedy o jednoznačně endogenní přístup, který by mohl být pro venkovské oblasti užitečný. Jeho význam spočívá v podpoře malých firem, jejichž podíl na celkovém počtu firem je na venkově vyšší.

2.1.2 Debata o ekonomickém vývoji v rurálních studiích

Debaty o ekonomickém vývoji venkovských oblastí mají disciplinární charakter. Jejich součástí jsou nejenom teorie ekonomického růstu venkovských regionů, ale také problematika rozvojových politik venkova a jejich vliv na vývoj venkovských oblastí. Zásadně této debatě přispívají rurální geografie, rurální sociologie, ekonomika zemědělství, demografie, ekologie, venkovské plánování a další (Cloke, 1989; Cloke, 2006). V této debatě lze rozlišit tři hlavní přístupy, jež reflektují víceméně chronologicky měnící se konceptualizaci rozvoje venkova (Terluin, 2001; Ševčíková, 2010):

- exogenní rozvoj,
- endogenní rozvoj,
- smíšený exogenní/endogenní rozvoj.

Přístupy mají odlišné dopady na strategie lokálních aktérů i politiky rozvoje venkova. Kocmánková Menšíková (2011) poukazuje v souvislosti s výše zmíněnými přístupy na odlišnou optiku ekonomie a sociologie v konceptech rozvoje.